

Persvrijheid in oorlogstijd

*Een lessenserie bij de handreiking
Primaire bronnen bij geschiedenis*

/ Inleiding

Bij deze lessenserie hoort de handreiking *Primaire bronnen bij geschiedenis*. Hierin lees je over historisch redeneren, het omgaan met primaire bronnen en het belang van taal daarbij. De handreiking en lessenserie baseren zich op de principes van taalgericht vakonderwijs en bieden geschiedenisdocenten handvatten om expliciet aandacht te besteden aan de lees-, schrijf- en mondelinge taalvaardigheid van leerlingen.

Zie ook de andere twee lessenseries:

Inhoud

Doelgroep

Vmbo-tl 4/havo-vwo 3

Tijdsduur

Twee lessen van 50 minuten

Korte lesbeschrijving

In deze lessen leren leerlingen hoe de Nederlandse regering probeerde om conflicten met Duitsland tijdens de Eerste Wereldoorlog te vermijden. Deze kennis verwerven ze door primaire bronnen te analyseren over de Eerste Wereldoorlog en door een historische verklaring hierover te schrijven.

Centrale kwestie

Waarom besloot de Nederlandse regering om een journalist van De Telegraaf te vervolgen?

Samenhang geschiedenis-Nederlands

Bij geschiedenis leren leerlingen om historische bronnen te analyseren en evalueren door ze te lezen, erover te praten en te schrijven. Vaardigheden die ze ook bij Nederlands leren en waarbij hogere orde denkvaardigheden een belangrijke rol spelen. Door expliciete lees- en schrijfinstructie en aandacht voor de mondelinge taalvaardigheid van leerlingen, maken ze zich de vaktaal eigen die hoort bij geschiedenis en leren ze historisch redeneren.

Lesdoelen

- De leerlingen analyseren historische (kranten)berichten met behulp van de historische context.
- De leerlingen schrijven een historische verklaring.
- De leerlingen construeren kennis over het voeren van twee wereldoorlogen en de rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen en vormen van massaorganisatie.

Materialen

- primaire bronnen
- werkbladen

Benodigde voorkennis

Kennis over het ontstaan van de Eerste Wereldoorlog. Te denken valt aan:

- het bestaan van bondgenootschappen tijdens de Eerste Wereldoorlog;
- het uitputtingskarakter van de loopgravenoorlog;
- de neutrale positie van Nederland.

SLO, NOVEMBER 2023

¹ Kritisch kijken naar teksten en een kwestie vanuit een of meer gezichtspunten onderzoeken (Van Norden, 2014).

Taaldenkgesprek

 15 min

- Bespreek een voorbeeld waarin de persvrijheid onder druk staat: introduceer de journalist en voormalig topvoetballer Johan Schröder (met bijvoorbeeld een afbeelding) en vertel dat hij tijdens de Eerste Wereldoorlog werd opgepakt. Hij was de hoofdredacteur van De Telegraaf. Dat betekent dat hij leiding gaf aan een krant en grotendeels bepaalde welke artikelen in de krant werden geplaatst. Gebruik de term persvrijheid en licht die toe.
- Stel de vraag waarom de Nederlandse regering, tijdens de Eerste Wereldoorlog, de hoofdredacteur van De Telegraaf Johan Schröder, oppakte.
- Zorg ervoor dat in het gesprek de historische context van die tijd aan de orde komt:
 - Nederland was tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal;
 - door de oorlog was het voor Nederland moeilijk om aan grondstoffen te komen. Handel met beide oorlogvoerende partijen was nodig;
 - de oorlogvoerende partijen hielden in de gaten of de andere partij niet teveel profiteerde van de handel met de 'vijand';
 - het was voor Nederland noodzakelijk om de contacten met alle oorlogvoerende partijen goed te houden.

Let op dat je als leraar niet de informatie geeft, maar vragen stelt of beweringen doet, waardoor de leerlingen met elkaar en met hulp van jou samen tot historisch redeneren komen.

- Vul de historische context aan die in het gesprek niet aan de orde is geweest.
- Projecteer op het bord de stelling: De regering mag journalisten vervolgen als zij niet achter de inhoud van de artikelen staat. Ga daarover in gesprek.

Taaldenkgesprekken zijn dialogen waarin leerlingen met elkaar en de leraar nieuwe kennis opbouwen en zo hun taalvaardigheid en denkvaardigheid ontwikkelen (Damhuis & Tammes, 2018). Hoe je deze gesprekken voert, lees je in de [handreiking Primaire bronnen](#) bij geschiedenis.

Doelen

 1 min

- Bespreek de doelen van deze les:
 - je analyseert bronnen uit de tijd van de Eerste Wereldoorlog;
 - je bepaalt wat een journalist van De Telegraaf verkeerd deed volgens de Nederlandse regering;
 - je schrijft daarover een historische verklaring.

Introductie bronanalyse

 1 min

Kom terug op het taaldenkgesprek en bespreek waarom het belangrijk is dat de pers vrij is en dat persvrijheid kan leiden tot spanningen met de regering, omdat de regering soms andere belangen heeft.

- Projecteer het krantenbericht op pagina 6 op het (digi)bord.
- Vertel de leerlingen dat je gaat voordoen hoe je een krantenartikel kritisch kunt lezen. Vraag de leerlingen om te letten op hoe je de betekenis van woorden die je niet kent kunt achterhalen en hoe je historische kennis kunt gebruiken om het bericht goed te lezen. Laat ze eventueel aantekeningen maken in de tekst.
- Lees het krantenbericht voor en denk hardop na over de vraag waarom de regering aan de journalisten vraagt om informatie over het leger geheim te houden. Je kunt de volgende tekst gebruiken:

“Even kijken hoor Wat is dit nou weer voor een bericht. Even kijken. Een bericht uit een krant. Uit 1914. Wacht even, van dat jaartal heb ik gehoord. Was de Tweede Wereldoorlog toen niet bezig. Nee dat klopt niet. Die begon ergens rond 1940. Wat was het dan? Even in mijn boek kijken. O ja, de Eerste Wereldoorlog. Hier staat dat Nederland neutraal was. Niet mee deed.

Oké, wat staat er eigenlijk in het krantenbericht. Even lezen. Op verzoek van den minister van Oorlog en in het landsbelang zullen door ons geen berichten meer worden opgenomen op de troepenverplaatsing betrekking hebbend. Wat is dat nou weer. Minister van Oorlog. Minister, dat is toch iemand die een soort van de baas is? Oorlog, dat zal wel over het leger gaan. Hij wil dus dat ze geen berichten over troepenverplaatsingen plaatsen. Dat zijn soldaten. Waarom eigenlijk niet? Wat mogen mensen niet weten? Die Nederlanders vechten toch niet? Dat zal het wel niet zijn. Even denken hoor, wat stom! O, ik weet het. Duitsers of Engelsen in Nederland konden dan natuurlijk ook lezen en dan wisten ze waar het Nederlandse leger was. En als Nederland toch zou moeten vechten. Dat is niet handig.

Wat staat er verder nog? Wij verzoeken derhalve onze correspondenten zich van het toezenden van dergelijke berichten te onthouden. Van het toezenden te onthouden. Niet doen dus. Maar wie? Correspondenten. Wat zijn dat? Geen idee. In ieder geval mensen die iets naar de krant sturen over het Nederlandse leger. Die berichten komen niet meer in de krant. Dat wil de regering niet. Niemand mag weten waar de soldaten precies zaten. Dat is eigenlijk best logisch. De regering moet zorgen dat Nederland neutraal blijft en dat is makkelijker als je niet wordt aangevallen. Andere landen mogen daarom niet weten waar het leger is.”
- Bespreek met de leerlingen wat ze is opgevallen als het gaat om het gebruiken van de historische context en het begrijpen van de tekst.
- Stel de vraag wat voor soort artikelen in De Telegraaf moeten hebben gestaan waardoor de regering besloot om een journalist te vervolgen.

Leesopdracht

 20 min

- Deel kopieën uit van de primaire bronnen.
- De leerlingen bekijken bron A.
- De leerlingen maken de volgende opdracht op werkblad 1:
 - Wat zou de Duitse regering van deze spotprent vinden?
- De leerlingen lezen bron B.
- De leerlingen maken de volgende opdracht op werkblad 2:
 - Waarom is de Duitse regering boos op De Telegraaf?
 - Wat verwacht de Duitse regering van de Nederlandse regering?
- Bespreek de antwoorden van de leerlingen, vraag de leerlingen naar bewijs uit de tekst en koppel terug naar de leerlingantwoorden bij bron A. Klopte hun verwachting?
- Laat de leerlingen in kleine groepen krantenbericht C en D lezen.
- De leerlingen maken de volgende opdracht op werkblad 3:
 - Omschrijf in eigen woorden welke boodschap De Telegraaf geeft.
 - Waarom zijn deze artikelen lastig voor de Nederlandse regering?
- Bespreek de antwoorden van de leerlingen en behandel daarbij het belang van bewijs en de historische context en waarom de journalist naar aanleiding van deze bronnen werd opgepakt.
- Sluit dit onderdeel af met een bespreking, waarin je leerlingen de houding van De Telegraaf laat samenvatten (werkblad 4).

Introductie schrijfofdracht

 5 min

- Leg uit dat iets goed kunnen opschrijven belangrijk is. Lezers kunnen zo goed beoordelen of iemand gelijk heeft. Leg eventueel een link met het beantwoorden van open toetsvragen. Het is bij geschiedenis belangrijk dat er bewijs geleverd wordt vanuit bronnen.
- Introduceer de schrijfofdracht: waarom besloot de Nederlandse regering om een journalist van De Telegraaf te vervolgen?

Kenmerken van een historische verklaring

 5 min

Leg uit wat een historische verklaring is (waarom iets gebeurt). Kenmerken van een historische verklaring zijn: inleiding, bespreking te verklaren verschijnsel, verklaring en conclusie. Het is belangrijk om deze kenmerken goed te bespreken. Licht toe hoe deze algemene tekstkenmerken kunnen worden toegepast in deze opdracht: inleiding, bespreking houding De Telegraaf, besluit Nederlandse regering en een conclusie.

Modelen

 10 min

- Maak deze uitleg concreter door het voorbeeldkrantenbericht uit les 1 nog eens te projecteren en voor te lezen en onderstaande tekst te presenteren als voorbeeld van een verklaring op het bord:
De Nederlandse regering wilde voorkomen dat Nederland in oorlog raakte tijdens de Eerste Wereldoorlog. Ook wilden ze ervoor zorgen dat Nederland kon blijven handelen met de oorlogvoerende partijen. Daarom verzocht ze de Nederlandse kranten om geen berichten op te nemen over verplaatsingen van soldaten. De Leeuwarder Courant verzocht daarop mensen om geen berichten meer te sturen over troepenverplaatsingen.
- Vraag de leerlingen welk verschijnsel wordt verklaard (daarom verzocht zij de Nederlandse kranten om geen berichten op te nemen over verplaatsingen van soldaten) en wat die verklaring is (de Nederlandse regering wilde voorkomen dat Nederland in oorlog raakte tijdens de Eerste Wereldoorlog. Ook wilden ze ervoor zorgen dat Nederland kon blijven handelen met de oorlogvoerende partijen).

Schrijfofdracht

 15 min

De leerlingen schrijven zelf een historische verklaring met behulp van werkblad 5. Deze opdracht kan eventueel als huiswerk worden opgegeven of bij het vak Nederlands worden gemaakt.

Bespreken schrijfofdracht

 15 min

- De leerlingen bespreken in tweetallen:
 - welk verschijnsel ze verklaren;
 - de bewijzen uit de bronnen die ze gebruiken voor de onderbouwing van hun verklaring.
- Inventariseer een of twee goede voorbeelden en bespreek deze klassikaal ga hierbij in op alle onderdelen van de tekst: houding De Telegraaf, besluit Nederlandse regering.
- De leerlingen herschrijven op de verkregen feedback hun eerste versie.

Tot slot

De overheid besloot de journalist, Johan “Kick” Schröder, te vervolgen omdat hij de betrekkingen met een bevriend land in gevaar bracht, wat toen strafbaar was. De journalist werd uiteindelijk vrijgesproken door de rechtbank, omdat Schröder niet als enige verantwoordelijk was voor de inhoud van de krant.

Gebruikte literatuur

- Den Hertog, J. (2007). *Cort van den Linden. minister-president in oorlogstijd*. Boom.
- Moeyes, P. (2014). *Buiten Schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914 - 1918*. Arbeiderspers.
- Van Norden, S. (2014). *Iedereen kan leren schrijven*. Coutinho.

Krantenbericht

Op verzoek van de minister van Oorlog en in het landsbelang zullen door ons geen berichten meer worden opgenomen over troepenverplaatsing. Wij verzoeken derhalve onze correspondenten zich van het toezenden van dergelijke berichten te onthouden.

Bron (beperkt aangepast): Leeuwarder Courant, 31 juli, 1914

Bron: Drawing by Louis Raemaekers, ship 'Falaba' sunk by the Germans United States - World War I Washington. Library of Congress Stock Photo - Alamy

Op 28 maart 1915 werd het Britse passagiersschip Falaba door een Duitse onderzeeboot getorpedeerd. 104 mensen verdronken. Naar aanleiding van deze gebeurtenis verscheen onderstaande spotprent in De Telegraaf. Deze prent werd ook in enkele Britse kranten gepubliceerd.

De lachende Duitse matrozen op de voorgrond zeggen*:

"We hebben meer geluk met passagiersstoomschepen dan met soldaten. Deze mensen kunnen niet terugschieten."

* Aangepaste vertaling vanuit het Engels

Na de publicatie van de spotprent in De Telegraaf (bron A) moest de hoogste Nederlandse diplomaat in Duitsland bij de Duitse regering komen. In een brief aan de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken doet hij verslag van wat hij te horen kreeg. Hieronder een klein deel uit deze brief:

De Duitse regering, vervolgde Graaf Pourtalès*, betreurde ten zeerste dat het de Nederlandse regering nog steeds niet gelukt was om de Telegraaf tot inzicht te brengen; de houding van dit blad deed Nederland meer kwaad dan wij beseften, de publieke opinie in Duitsland zou op den duur niet dulden dat dergelijke uitpattingen onbeantwoord bleven, en uit een polemiek in de pers zou maar al te licht een toestand kunnen ontstaan, die [...] niet bevorderlijk zou zijn voor een goede verstandhouding [tussen Nederland en Duitsland].

* Duitse diplomaat die namens de regering van Duitsland het gesprek heeft met een Nederlandse diplomaat.

Bron (beperkt aangepast): brief van de hoogste Nederlandse diplomaat in Duitsland aan de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, 21 april 1915

Woordenlijst

- diplomaat: iemand die namens een regering overlegt met een ander land
- polemiek: discussie

In het centrum van Europa* bevindt zich een groep gewetenloze schurken, die deze oorlog veroorzaakt hebben. [...] Het is zaak dat deze misdadigers onschadelijk worden gemaakt. Deze eervolle taak hebben de Geallieerden, omdat zij ook zeer direct oorlog voeren voor het Nederlandse belang: onze onafhankelijkheid verdwijnt als het Duitse militarisme wint. Tegen deze misdadigers gaat onze strijd. Tegen hen roepen wij ons volk in 't geweer. [...]

Niet het handhaven van de neutraliteit moet ons doel zijn, maar slechts het middel tot behoud van onze onafhankelijkheid.

* Duitsland

Bron (beperkt aangepast): De Telegraaf, 16 juni 1915

Woordenlijst

- in 't geweer (roepen): in verzet

Wij zullen niet ophouden om een Regering en een medeplichtige pers te bestrijden, die onder het mom van 'neutraliteit' Duitsland voorziet van de meest nodige levensbehoeften. Daardoor is het in staat om de strijd vol te houden. De regering verraadt niet alleen het eigen vaderland, maar ook de zaak der mensheid, die door een krachtige, moreel hoogstaande regering, op geheel andere wijze gediend zou zijn.

Bron (beperkt aangepast): De Telegraaf, 27 november, 1915

Woordenlijst

- onder het mom van: onder de schijn van

Werkblad 1 Bronanalyse

Wat zou de Duitse regering van deze spotprent vinden? Beantwoord deze vraag met behulp van onderstaande vragen.

Hoe worden de Duitse matrozen afgebeeld?

Zijn de Duitse onderzeeboten succesvol in de oorlog volgens de begeleidende tekst?

Is deze spotprent positief of negatief voor Duitsland? Leg je antwoord uit.

Waarom is de Duitse regering boos op De Telegraaf?

Wat verwacht de Duitse regering van de Nederlandse regering?

Bron C

Omschrijf in eigen woorden wat De Telegraaf hier schrijft.

Waarom is dit artikel lastig voor de Nederlandse regering?

Omschrijf in eigen woorden wat De Telegraaf hier schrijft.

Waarom is dit artikel lastig voor de Nederlandse regering?

Wat is kenmerkend voor hoe De Telegraaf zich opstelt tijdens de Eerste Wereldoorlog?

This image shows a single sheet of white paper with horizontal blue ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Werkblad 5: historische verklaring

Waarom besloot de Nederlandse regering om een journalist van De Telegraaf te vervolgen?

Inleiding

Nederland was tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal. Dit betekent dat het land niet meedeed aan de oorlog. Toch had de Eerste Wereldoorlog gevolgen voor Nederland. Zo moest er wel worden gehandeld om aan voldoende eten te komen. De regering moest daarom proberen om met alle partijen goede contacten te hebben. Dat zorgde voor problemen met de pers. In deze tekst leg ik uit waarom de Nederlandse regering besloot om de hoofdredacteur van De Telegraaf, Johan Schröder, te vervolgen.

Leg uit hoe De Telegraaf zich opstelde tijdens de Eerste Wereldoorlog. Verwerk in je antwoord de verwijzingen naar de bronnen waaruit je dit kunt opmaken.

Leg uit wat de Nederlandse regering wilde bereiken tijdens de Eerste Wereldoorlog en waarom zij besloot om een journalist van De Telegraaf te vervolgen.

Conclusie
